

Nūdienos pasaulio iššūkis lokalinei (nacionalinei) tapatybei: atsako paieška

VLADAS SENKUS

Vilniaus pedagoginis universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas: senkus@vpu.lt

Straipsnyje dėmesys telkiamas į vieną iš tapatybės atmainų – lokalinę, nacionalinę tapatybę. Pagrindinė mintis plėtojama per jos santykį su globalizacija. Remiantis pasaulyje žinomais autoriais, grindžiama nacionalinės valstybės perspektyva, kaip prielaida apriboti negatyviasias globalios rinkos pasekmes. Remiantis Lietuvos autoriais, kritiniu politinės sociologijos žvilgsniu įvertinamas globalizacijos ir „lietuviškosios“ tapatybės santykis, pateikiami lietuviškosios realybės kontūrai. Autoriaus dėmesys taip pat kreipiamas į politinės sociologijos vaidmenį ir mokslinės diskusijos pobūdį. Atskirai aptariamas, kritiškai įvertinamas nepriimtinos diskusijos sociologinės minties sklaidoje Lietuvoje atvejis. Kalbama ir apie rezervus, kurių „įvedimas“ pozityviai pasitarnautų globalizacijos santykio su lokale tapatybe įtvirtinimui.

Raktažodžiai: globalizacija, civilizacija, lokalinė (nacionalinė) tapatybė, politinė sociologija, mokslinė diskusija

PREAMBULĖ, ARBA TEMOS PRISTATYMAS

Šiame straipsnyje paliesiu mūsų lietuviškajai realybei gana jautrią, bet pagal svarbą, palyginus, dar per mažai aptarinėjamą, taip pat konkrečiais empiriniais tyrimais nepakankamai akcentuojamą bei iliustruojamą temą: globalizacijos ir tautinio, nacionalinio tapatumo bei lokalumo santykį. Tą santykį galėtume apibrėžti dar ir metadichotomijos sąvoka. Šiuo atveju kalbame apie nuo pat žmonijos pradžios egzistuojančią priešpriešą, kurią regime – viena vertus, tarp universalizacijos, kokia ji bebūtų: ekonominė, kultūrinė, politinė, pilietinė ar net delinkvencinė (nusikalstamumo) ir pan.; kita vertus, vienokios ar kitokios istoriškai susiformavusios (dažniausiai apibrėžtoje teritorijoje įsitvirtinusios, savo šaknis suleidusios) žmonių bendruomenės sąmoningo ar nesąmoningo siekio išsaugoti savo etnokultūrinį, etnopolitinį išskirtinumą (partikuliarumą), teritorinį socialinį solidarumą ir pan. Domėjimasis šia problematika užsienio šalyse pastebimai didėja. Kai kuriuos autorius ir jų publikacijas šiame nedidelės apimties straipsnyje panagrinėsiu.

Tai, apie ką čia ir kalbėsiu, gal teisingiau išsireiškus – pasirinktą mąstymo būdą ar metodą – drįstu priskirti politinės sociologijos kryptį. Mano manymu, anksčiau apibūdinta dichotomija turėtų sudaryti vieną pamatinių (t. y. imperatyvinio pobūdžio) šios mokslo krypties tyrimų objektų.

Taip pat pažymėsiu (prisipažinsiu), kad ši tema, t. y. minėtas universalizacijos, deteritorializacijos (globalizacijos) ir etnolokalinio (nacionalinio) tapatumo išsaugojimo (ir jo tęstimumo) santykis, jo bendroji charakteristika – nėra kažkas naujo, originalaus net ir Lietuvos politinės sociologijos mastu. Privalu pabrėžti, kad kartu su kolegomis ne tik iš Vilniaus pedagoginio universiteto, bet ir iš kitų mokslo bei studijų institucijų pastaraisiais metais spaudoje paskelbėme keletą knygų, kuriose toji visuotiniu socialiniu bei politiniu dramatismu

alsuojanti globalizacijos (universalizacijos) ir lokalinio tapatumo santykio problema gana plačiai nagrinėta įvairiomis išvalgomis. Iš lietuvių autorių šia problema skirtingais, bet fundamentaliais rakursais tyrinėja: prof. habil. dr. R. Grigas, prof. dr. V. Laurėnas, prof. dr. L. Donskis, prof. dr. M. Šaulauskas ir kiti.

Pabrėžtina: erdvė šiai temai ne tik egzistuoja, bet ir akivaizdžiai plečiasi. Plečiasi jau vien dėl tos pamatinės priežasties, kad vykstanti deteritorializacija (išvietinimas, nuvietinimas) reiškia prigimtinio, amžiais puoselėto žmogaus ryšio ne tik su savo tėviške, su įprasta žmonių bendruomene, su gyvenamąja geografine bei gamtine aplinka, bet ir su Tėvyne nutraukimą. Geriausiu atveju – to ryšio devalvaciją. Pritariu J. Tomlinsonui (plačiai žinomo autoriaus, savo dėmesį skiriančio čia liečiamai problemai) teiginiui, jog „moralinis įsipareigojimas ir žmonių solidarumas tiesiog pagal savo pobūdį yra iš esmės vietinis reiškinys“. Šis autorius mano, kad „Globaliniams ir lokaliniais dalykams taip visiškai sumišus, kosmopolitizmo perspektyvos atrodo niūrios“ (Tomlinson 2002). Drįstame pridurti: ne mažiau niūrios yra humanistinės kultūros ir socialinės tvarkos užtikrinimo perspektyvos.

Šio straipsnio uždavinys gana kuklus: priminti skaitytojui ne tik problemos egzistavimą ar jos aktualumą, bet ir jos išskleidimo prieštarumą. Pastarąjį bruožą, kiek vėliau, pailiustruosiu būtent „lietuviškuoju“ atveju.

GLOBALIZUOTA TIKROVĖ IR LOKALINĖS (NACIONALINĖS) TAPATYBĖS PERSPEKTYVA

Visi gerai žinome lokalinės tapatybės nuvertėjimo *modus vivendi*. Tai globalizacijos įsiūbuota laisva, moraliniais įsipareigojimais nesaistoma ir valstybinių sienų nepripažįstanti rinka; ją maitinančios moderniausios technologijos, politinių skrupulų nepripažįstantys finansiniai srautai. Be didelių išlygų prie laisvos rinkos „įsisiautėjimo“ reikėtų, ko gero, priskirti ir *mass media*... Globalizacija yra „nusiteikusi“ pasaulyje įtvirtinti ne tik vartotojų visuomenės, bet ir žinių visuomenės kultą. Tiek pirmoji, tiek ypač pastaroji nėra jokios „blogybės“, jeigu paraleliai būtų formuojamas žmonių dvasinis, ypač jų dorovinis pasaulis. Bet jo praktika vis daugiau iškelia abejonių dėl pusiausvyros tarp *sacrum* ir *profanum* perspektyvos. Iš objektyvios realybės kyla vis daugiau balsų, teigiančių susirūpinimą pačiais šiuolaikinės civilizacijos (suprantamos kaip Vakarų „išradimas“) pamatais ir jų likimu. Vis daugiau atsiranda balsų, kad nekreipiant dėmesio į vietines (nacionalines) kultūras, joms nunykstant įsitvirtina anarchinė „rinka“, kuri naikinanti vadinamuosius „senus kapitalizmus“, bandžiusius sau syvų semtis iš tradicinių kultūrų (Gray 2006: 286). Kad turėtume pilnesnį vaizdą, kas tie „senieji kapitalizmai“, prisiminkime kad ir B. Andersono iškeltą „įsivaizduojamų bendruomenių“ koncepciją. Jis įrodinėjo, kad šiuolaikinę tautą ir jos kalbos sklaidą būtent sukūręs kapitalizmas, siekęs savo valstybės teritorijoje suformuoti sau vartojimo rinką. Tačiau šiuolaikinė globalioji rinka, atsiribojusi nuo tradicinių, nacionalinių kultūrų, anot garsiosios Londono ekonominės mokyklos profesoriaus J. Gray'aus, gimdo naujas, ko gero, netgi agresyvesnes savo formas, kartu sukeldama „vis didesnę visuotinę nestabilumą“ (Ten pat). Šis autorius rašo, jog: „Globali laissez – faire politika iš tiesų nėra koks nors korporacinės Amerikos sąmokslas. Tai veikiau nelaiminga tragedija – viena iš kitų XX amžiaus tragedijų, – kurioje išpuikėliška ideologija dar kartą subyra, atsimušusi į ilgalaikius žmogiškuosius poreikius, kurių ji taip ir nesugebėjo nei suvokti, nei patenkinti (Ten pat: 287).

Manytina, kad šiais pasaulyje žinomo ekonomisto (kuriam, kaip matyti, nesvetima ir politinės sociologijos mintis) teiginiais yra taupiai, bet kartu ir taikliai apibūdintas šiuolaikinio globalizuoto pasaulio vaizdas ir netgi to vaizdo galimų transformacijų trajektorijos. Kartu apibūdintas būdingiausias globalizacijos santykio su lokaliu tapatumu bruožas.

Kuria linkme sukti politinės sociologijos mintį ieškant to prieštaravimo sprendimo?

Pas mus priimta pripažinti ir cituoti kone visais atvejais užsienio autorius. Nors tai man nelabai priimtina, bet pasuksime „tradiciniu“ keliu... Viename iš globalizacijai skirtų ir pasaulyje mokslo bendruomenėje pripažintų veikalų teigiama: „Įvairūs šiuolaikinės globalizacijos atributai [...] jokiū būdu nerodo, kad nacionalinės valstybės nyksta ar mažėja tų valstybių galia“. Toliau teigiama, jog „šiuolaikinės globalizacijos epochoje tie procesai glaudžiai susiję su modernios nacionalinės valstybės galios transformacija ar pertvarkymu“ (Held ir kt. 2002). Kaip matyti iš šio teiginio, išeities kontūrai vis dėlto tam tikru aiškumu čia yra išryškinti. Suprantama, kad vienareikšmio ar vieninteliai teisingo atsakymo į supersudėtingos problemos (kaip ši, kurią aptarinėjame) niekada nėra ir negali būti. Tačiau privalo būti palaikomos ir skatinamos bet kokios šia kryptimi mokslinės paieškos ir įžvalgos. Kitais žodžiais tariant, turi būti palaikoma ir skatinama tolerancija netgi viena kitai priešingoms nuomonėms.

Pateiksiu keletą teiginių iš tų autorių studijų, kuriose nepasitenkinama vien kritinėmis situacijos įžvalgomis, bet ir ieškoma atsakymo.

Žinomas politologas, politinės sociologijos atstovas Amitai Etzioni įsitikinęs teigia, kad negatyviuosius globalizacijos padarinius gali neutralizuoti, taip pat nacionalinių valstybių galias gali sustiprinti komunų ir bendruomenių atgimimas ir jų kūrimasis supermodernaus pasaulio sąlygomis. Būtent šis autorius išgarsėjo kaip modernaus komunitarizmo sociologinės teorijos pradininkas (Etzioni 1993). Nekelia jokių abejonių, kad A. Etzioni paieškoms pritaria ir tinklaveikos visuomenės politologinės bei sociologinės teorijos kūrėjas Manuelis Castellsas. Jis neatmeta, bet patvirtina A. Etzioni'o dėmesį, skiriamą bendruomenėms, teigdamas, kad tai kelias, kuris „... konstruoja kolektyvinio pasipriešinimo kitaip nepakeliamai priespaudai formas, paprastai remdamasis aiškų istorinį ar biologinį pagrindą turinčiais tapatumais, šitaip palengvindamas gynybinių sienų suesminimą“ (Castells 2006). Įdomu pažymėti, kad M. Castellsas supranta globalizacijos, laisvos rinkos inspiruojamą nacijos (tautos) susiskaldymą. Įsiklausykime į šio autoriaus išsakomas mintis: „Šiame kontekste (t. y. globalizacijos sukeltųjų padarinių – V. S.) iškyla klausimas: ar atskirtųjų ir atskyrėjų tapatumai geba bendrauti tarpusavyje? – formuluoja mintį M. Castellsas ir ją tęsia štai tokiu pavidalu: – Atsakymas į šį klausimą, galintis būti tik empirinis ir istorinis, lemia, ar visuomenės išlieka kaip tokios, ar subyra...“ (Ten pat). Šiuo atveju M. Castellsas kalba apie vadinamąjį „pasipriešinimo tapatumo“ formavimosi tipą. Manau, kad mes, lietuvių tauta, būtent šį tapatumo „tipą“ skaudžiai išgyvename. Ir išgyvename labai ilgą nesibaigiantį istorinį laikotarpį: pradedant Abiejų tautų respublika (Żečpospolita), pereinant sovietmetį ir žvelgiant į šių dienų socialinės ir net psichologinės politinės atskirties Lietuvoje formavimosi bei įsitvirtinimo procesus.

Prisiminkime: globalistinius projektus kurdavo ir įgyvendindavo daugelis imperijų. Juos skaičiuoti pradėkime kad ir nuo Aleksandro Makedoniečio ar Romos imperijos ir baikime mūsų laikais – britų ar sovietų imperijomis. Visoms joms subyrėti padėdavo išcentrinės jėgos – viduje esančios, natūraliai susiformavusios ir evoliucionavusios žmonių etninės, tautinės bendruomenės, kitais žodžiais tariant, lokalinės tapatybės. Nederėtų pamiršti ir žymaus socialinės antropologijos žinovo C. Lévi-Strausso. Aptardamas bendražmogiškąją kultūrą ir jos svarbą, kartu jis išpėja: negalima jos jėga primesti autentiškosioms tautinėms kultūroms, nes tai būtų tolygu jų genocidui ir šių kultūrų laimėjimų pripažinimui. Anot šio mokslininko, ne kultūrinių skirtumų ignoravimas, o teigiamas jų įvertinimas tegalės išspręsti diskriminacijos bei nelygybės problemas (Lévi-Strauss 1992).

Žvelgiant iš politinių procesų pozicijos, tautiškumas, kartu ir lokalinis tapatumas reiškiasi kaip vienas patvariausių socialinio solidarumo ir lojalumo – be to neišvaizduojamas

ir pilietiškumas – veiksmų. Tuo tarpu pilietybė, kaip politinis veiksnys, nėra toks stabilus jau vien dėl to, kad yra „paviršinis“ ir lengviau keičiamas bruožas. Valstybė, nesuvokianti pamatinio jungiamojo pagrindo, tampa vien administracinių institucijų sistema.

LIETUVIŠKOSIOS TAPATYBĖS BRUOŽAI IR JŲ ISTORIOSOFINĖS INTERPRETACIJOS

Taigi apie M. Castellso suformuluotą „pasipriešinimo tapatumo“ tipą (gal geriau būtų sakyti tapatumo atmainą) prakalbome visai neatsitiktinai. Štai šitoje vietoje labai tinka prof. L. Donskio išsakyta mintis, jog tapatybės siekis yra ne kas kita, o „sąmoninga veikla ir identifikavimasis su tuo, kas mums egzistenciškai svarbiausia“ (Donskis 2006). O kas gi mums yra „egzistenciškai svarbiausia“? Į tokį klausimą galime pateikti įvairiausių atsakymų. Tebus leista į jį atsakyti rašytojui ir mokslininkui prof. V. Martinkui: „Globalūs iššūkiai buvo ir tebėra kiekvienos iniciatyvos prielaida, tačiau jie suskaldė mūsų visuomenę į grupes, ir jos esmė siekti tik savų tikslų. Vis dažniau – tik pinigų. Pinigai – toks pat iššūkis ir jie, deja, valdo“. Sakoma, kad kolektyvinis mąstymas yra apdairėnis nei individualus. Šiuo atveju į talką pasikvietėme prof. V. Martinkų ir leidžiame jam išsakyti dar vieną mums gana reikšmingą mintį: „Modernioji (ar net – postmodernioji) mūsų kultūra yra daugybiška, tai malonu atrasti ir pabrėžti, tačiau toji pati pasauliui atvira lietuvių kultūra dėl savo atvirumo vis labiau tolsta nuo lituanistinių vertybių“ (Martinkus 2007). Nemanųčiau, kad tas, kuris vadovaujasi sveiku protu, galėtų užginčyti tokį teiginį. Bet gal tos problemos supratimo vardan meskime atidesnį retrospektyvinį žvilgsnį, t. y. į tai, ką apie lietuvių tautos istorinį „ėjimą“ kalba tik mūsų autoriai.

Aprašydamas XV–XVII amžių Lietuvą, akad. Edvardas Gudavičius teigia: „Per 100–150 metų lietuvis įsisavino raštijos reguliuojamą gyvenseną, įdiegė, nors ir nepilną, laisvųjų menų mokymą, sukūrė brandžią feodalinės teisės sistemą, perėmė meninę gotikos sampratą, įgijo tautinę kroniką, išmoko naudotis lotynų – tarptautinio bendravimo ir mokslo kalba, pradėjo plėtoti religinę raštiją tautine kalba, bent žemiausiu lygiu perėmė Europos minties raiškos terminologiją ir krikščioniškąją pasaulėžiūrą“. Taip apibendrinamas tuometinį Lietuvos vaizdą, jis čia pat pažymi: „Tai, tiesa, buvo padaryta tik valdančiosios mažumos lygiu, bet tai buvo lūžis ir šio lūžio greičio šuolis“ (Gudavičius 1999).

Prof. R. Grigas bando ieškoti atsakymo į šį lietuvių tautos ir jos tuomet modernėjančios tapatybės proveržį. „Tai fenomenas, kurį mes, gerbdami savo tautos istoriją, privalome suvokti ir pripažinti“. O jo atsakymas toks: „Fenomeno esmė ta, kad anas „ėjimas į Europą“ buvo palydimas ne tik gerai organizuotos ir įtakingos aukštosios kultūros [...], bet ir gana stiprios, etnokultūrinio baltiškuoju substratu sualydytos lietuvių kultūros, kuri susijungusi su krikščioniškaisiais Vakarais, davė įdomų hibridinės kultūros ir civiliziuotumo pliūpsnį, galėjusį tapti vienu iš europinės civilizacijos fakelų“ (Grigas 2002: 25).

Bet, kaip žinome iš karčios realybės, Lietuva ir lietuvių tauta ne tik tuo „fakelu“ netapo, bet ir pavirto netgi nykštukine, vos neatsidūrusi „marginalo“ pozicijose. Kodėl taip atsitiko – atsakymų šiandien turime daug ir labai įvairių, netgi tarpusavyje kategoriškai nesutariančių. Savaip imponuoja prof. R. Grigo bandymai surasti tokio pobūdžio atsakymus. Keletą jo teiginių, perdaug neįknyrėdami skaitytojui, čia ir pateiksime.

Apibūdinamas etninę lietuvių tautą, šis autorius pabrėžia, kad visa savo prigimtimi jie buvo gamtajušiški ir todėl „palaiškė gana atsainią poziciją miestų ir miestelėnų atžvilgiu. Tačiau suartėjimo su Europos civilizacija spartinimas neišvengiamai buvo susijęs su urbanizuotos kultūros plėtra. Naujosios erdvės plėtrą ir įsisavinimą, – kaip teigia profesorius, – teko užtaisyti kitiems – kitų tautybių ir kultūrų atstovams: geriau organizuotiems vokiečiams ir ypač žydams, tiems patiems lenkams ir rusams. Visi jie sudarė tarsi kokį trečią luomą, kuris nebuvo

linkęs adaptuotis savotiškoje lietuvių archainėje kultūroje“ (Ten pat: 30). Šiam prieštaravimui paaiškinti jis ieško atsakymo įžvelgdamas istoriškai susiformavusią „ir šiandien savo dantis“ teberodančią atskirtį „tarp etninės lietuvių tautos, apskritai, tarp visuomenės ir valstybės“ (Ten pat: 32) (kurią kitose publikacijose jis vadina valstybe – administracija). Šią atskirtį, kaip lokalinės lietuvių tapatybės bruožą, jis vadina civilizacine negalia, iš kurios „išplaukia kita negiamybė – tautos deprivacija, t. y. jos išstūmimas į civilizacinio vyksmo pakraštį, į vien kitų valios vykdytojos pozicijas“ (Ten pat: 35).

Sąmoningai pateiksime ir kitų lietuvių autorių kritines įžvalgas, nes toks mąstymo: analizės bei sisteminimo būdas yra vienas būdingiausių politinės sociologijos bruožų. Būtent šitaip ši mokslo kryptis bando efektyviau veikti valstybės ir visuomenės vadybinės elgsenos kultūrą.

Ryškiau pristatysime dar vieną mūsų šalies autorių, fundamentaliai verčiančio politinės sociologijos dirvonus. Gana kritiškai ir argumentuotai Lietuvos visuomenės ir valstybės panoramą globalizacijos ir jos santykio su lokale tapatybe požiūriu yra nupiešęs prof. V. Laurėnas. Kad ir tokia iliustracija... Pradėjęs, atrodo, bendru, trafaretiniu teiginiu, jog „atotrūkis tarp mąstymo ir tikrovės būdingas žmogaus veiklai visose gyvenimo srityse“ (Laurėnas 2001), šis autorius tokį savo teiginį adaptuoja palyginus gana kategorišku „nuosprendžiu“, adresuojamu mūsų šalies politikams. „Nerealų tikėtis brandžios demokratijos pirmuoju pokomunizmo metu“. Štai tokia frazė V. Laurėnas pradeda formuoti šį „nuosprendį“ ir tęsia: „...į pokomunizmą, kaip vėluojančią modernizaciją, Lietuva tiesiog įklimpo. Ir tai iš esmės padarė ji pati neproduktyvių politinių elitų, anksti įtikėjusių savo lyderystės gebėjimais ir visuomenės pasirengimu transformuotis, galvomis ir rankomis“ (Ten pat: 301–302). Rodos, ne tik su mokslininko, bet ir su neprisidengta piliečio nuoskauda apmąstęs susiklosčiusią situaciją, jis teigia: „Politinis režimas Lietuvoje neefektyvus: pasigendama tvarkos, saugumo, gerovės ir teisingumo. Kas tai – nesugebėjimas savarankiškai tvarkytis savo krašte ar nepriklausomybės stoka?“ (Ten pat: 302).

Drįstame manyti, kad pateikti V. Laurėno sociopolitologiniai apmąstymai, parašyti prieš keletą metų, ir šiandien nėra praradę aktualumo, strateginės įžvalgos nuoseklumo. Tokių, kaip prof. V. Laurėnas, kritiškai mąstančių analitikų turime ne vieną ir ne kelis... Žinomas visuomenės veikėjas ir mokslininkas prof. K. Stoškus formuluoja klausimą: „Kas verčia sakyti, jog Lietuvoje įvyko demoralizacijos proveržis, visuomenė peržengė tą kritinę ribą ir dabar yra serganti?“ (Stoškus 2007). Suformulavęs neprisidengtu kriticizmu alsuojantį klausimą, pats ir atsako: „Bet kuo daugiau žiniasklaida atakuoja politikus, tuo labiau maskuoja realią situaciją Lietuvoje: deja, serga ne tik politikai. Politikų elgesys – tik aisbergo viršūnėlė. Nė kiek ne mažiau demoralizuoti teismai, žiniasklaida...“ (Ten pat: 20). Su aiškia išgyvenančio mąstytojo – piliečio nuoskauda jis kalba apie Lietuvą, jos visuomenę apnikusį socialinės patologijos proveržį, jį lėmusias priežastis. Ar turime teisę to proveržio bruožus priskirti mūsų nacionalinės (lokalinės) tapatybės bruožams. Tam tikru laipsniu taip. Jie pagimdyti ir skleidžiasi ne tik kaip globalizacijos negatyviųjų palydovų, bet ir kaip istoriškai susiformavusios mūsų galvose kultūros produktas. Ir visų pirma būtino vienio tarp valstybės–administracijos ir valstybės–gyventojų stygiaus produktas.

Apskritai nederėtų pamiršti tos tiesos ar istorijos patikrinto fakto, jog tautinė, lokalinė tapatybė pasireiškia tik esant bendram, visus tautos ar bendruomenės narius jungiančiam interesui, ir atvirksčiai. Praradus tapatybę visi „išsilaksto kas sau“. Tačiau žinome ir tą tiesą, kad sukūrus ar atkūrus valstybę, įvyksta neišvengiamas interesų persigrupavimas. Prasideda bylinėjimasis ne už tautą, ne už jos būvį įprasminančią nacionalinę valstybę, bet pačios valstybės ir tautos viduje. Ima veikti išcentrinės jėgos; įsitvirtina tarpusavyje kovojantys klanai;

korumpuotos grupės; savo galias labiau ima demonstruoti administracinė biurokratija. Vals-tybės vidų krečia drebuliai.

Tokiomis sąlygomis vėl visu aktualumu iškyla tautinės kultūrinės, žodžiu, lokalinės, tapa-tybės ir sąmoningumo, apibrėžiamo tos valstybės ribomis, problema.

LIETUVIŠKOSIOS „DISKUSIJOS“ APIE LOKALINĘ (NACIONALINĘ) TAPATYBĘ ATVEJIS IR JO INTERPRETACIJA

Gerai suvokiame: nėra, nebuvo ir negali būti tokio asmens – autoriaus, kuris sugebėtų ap-rėpti socialinį pasaulį, kaip visumą. Nors tokių bandymų dar būta visai neseniai. Pavyzdžiui, Pitirimo Sorokino pastangos aprašyti tą pasaulį savo išplėtos makrosociologinės teorijos pagrindu; ilgai „nenutilusi“ Talkoto Parsonso struktūrinė funkcinė socialinio pasaulio aiški-nimo teorija, žavėjusi ne vieną sociologų ir politologų plejadą.

Iš to teiginio seka ir kitas. Lygiai nepriimtinas ir autorius, kuris pasipuošęs „savos gamy-bos toga“, kategorišku balsu imasi teisti mąstančius kitaip, nei jis pats.

Žinome ir tą tiesą, jog šiandienos mokslinės minties reiškinio arenoje vyrauja demokra-tinė atmosfera. Kiekvienam autoriui, turinčiam pagal priimtus kriterijus reikiamą išprusimą, „leidžiama“ aiškinti, išskleisti tą nuolat kintančio socialinio pasaulio segmentą, kuris jam yra arčiausias ir pagal supratimą, ir pagal „širdies šauksmą“, ir pagal socialinio laiko, ypač erdvės, arba visuomenės, kurioje gyvena, nebylų, bet gerai jaučiamą užsakymą. Pilietinio jausmo „ne-atsikratęs“ autorius pirmiausia mąsto apie savo šalies, savo tautos (nacijos) ir savo valstybės specifinius bruožus, jų būklę; kitais žodžiais tariant – apie lokalinį tapatumą (identitetą). Kuo skirtingesni autoriai, skirtingais pjūviais šią būklę ar tapatumą nusako, tuo gauname išsa-mesnę vaizdą, tuo tame vaizde mažiau chaoso. O tai, taip pat reiškia, kad vadovaujantis tokiu įvairiais pjūviais piešiamu vaizdu ir organizuojant praktinių veiksmų politiką, bus menkesnis socialinių struktūrų, institucijų disfunkcionalumo arba, kitais žodžiais tariant, socialinės en-tropijos ar socialinio chaoso laipsnis. Socialinio pasaulio pažinime polilogas, poliloginė mąs-tymo ir bendravimo kultūra tiesiog laikytina ta vienintele išėjimi, kuri mums – socialinių mokslų atstovams turėtų būti „aukščiausios prabos“ imperatyvu, panašiai kaip civilizacijos ir ypač kultūros išlikimui – Dekalogas.

Deja, mokslinio komunikavimo praktika, švelniai tariant, kiek kitokia. Ypač tarp lietuvių. Nacionalinės politinės sociologijos srityje, ypač liečiančioje gyvybingiausius tautos, nacijos bei nacionalinės valstybės tvarumo klausimus, galime susidurti su mūsų demokratiniams laikams tiesiog stebinančiais, nesuprantamais publikuojamais tekstais. Įsiskaitęs įsitikini, jog jų autoriai ne tik nesuvokia elementarių mokslinės diskusijos principų, bet ir demonstruoja aiškias, iš sovietinio laikotarpio perimtas kategoriško monologo pozicijas. Skaitytojo laisvalai-kio pamąstymams pateikiame vieną tiems atvejams ypač būdingą pavyzdį. Liesiu du Lietuvos visuomenei gerai žinomus asmenis – mokslininkus, kurie vienos autorės paskelbtos politinės sociologijos krypties knygoje yra ne sukritikuoti, bet labai akivaizdžiai, netgi spalvingai su-šaržuoti. Kas tie jaunos, bet ambicingos autorės šaržui pasirinkti asmenys? Tai per anksti ir netikėtai „į Anapilį“ iškeliavęs Gintaras Beresnevičius ir mano jau cituotas Romualdas Grigas. Abu plačiai visuomenei žinomi, pakankamai iškilūs, plačios erudicijos ir dažnai cituojami autoriai. Abu jie priskirtini prie savo originaliais ir drąsiais ieškojimais išsiskiriančių tautoty-rininkų¹. Būtent jie yra tos krypties mokslininkai, kurie atitinka šio mūsų straipsnio ar temos

¹ Tautotyra galime suprasti kaip sistemingą humanitarinių bei socialinių mokslų kryptį, kurioje organiškai persipina kultūrologija, politologija, sociologija, istoriosofija ir kt.

kontekstą. Manau, bus tikslinga ta proga pastebėti, kad prof. R. Grigas, už savo monografijų ciklą, skirtą būtent lietuvių tautos socialinės organizacijos ir jos raidos tyrimams, yra apdovanojamas ne tik Lietuvos mokslo premija. Manau, tai buvo pagrindas dar ir tam, jog tapo išrinktas Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu (prieš tai buvo išrinktas nariu ekspertu). Niekas nenuneigs ir to fakto, kad premija skiriama ir nacionalinės akademijos nariu tampama slaptu balsavimu ir recenzavimu.

Ką ir kaip apie šiuos abu mokslininkus rašo jaunosios kartos atstovė? Įdomumo dėlei pateiksiu keletą citatų. „Beresnevičiaus politinio ir Grigo kultūrinio projekto radimasis šiuolaikinėje Lietuvoje yra akivaizdus sovietinės realybės paveldas ir dar ilgai galiosiantis posovietinis reiškinys. Tai yra idėjos ir nuostatos, kurios su realybe ir tuo, ką galėtume vadinti sveiku protu, niekaip nesusijusios“ (Putinaitė 2004: 198). Anot šios autorės, „Jų ideologiniai tautiniai projektai yra totalitarūs, žadantys prievartą ne vien individo valiai ir nacijos sklaidai istorijoje, bet ir pasauliui ar net visai žmonijai Grigo atveju“ (Ten pat: 139). Tiesiog kaip politologinę „intrigą“ pateiksiu dar vieną ir savo mintimi, ir jos raiškos stiliumi būdingą šios autorės teiginį – apibendrinimą. „Kai į šias ideologijas nežiūrima kaip į pokštą, o jos priimamos rimtai, kaip tai daro jų autoriai, darosi baisu galvoti, kas nutiktų Europai ir pasauliui, jei Lietuva būtų teritorija ir galia ne maža valstybė, kokia yra šiandien, o viena iš didžiųjų. Jei patikėtume Beresnevičiumi ir Grigu, kad šios ideologijos iš tiesų išskleidžia pamatines lietuviškosios savasties gelmėse glūdinčias vertybes, jų reali sklaida Europai ir pasauliui būtų visiška katastrofa“. Gal skaitytojas mano, kad tokiu apibendrinimu ji baigia G. Beresnevičiaus ir R. Grigo studijų kritiką? Anaipol. Ji su savotišku įsijautimu (o gal ir nuoskauda?) tęsia: „Čia nesama savęs apribojimo ar askezės dėl kitų gerovės, ką galėtume įžvelgti Viduramžių riterio ideale“ (Ten pat: 200). Štai taip. Apkaltinusi anuos abu autorius sovietinio mentaliteto sklaida, ji pati rašo tuo stiliumi, kuris mums primena... Stalino laikus. Dar prisimename ir tas pasekmes, kurios ištikdavo štai taip sukritikuotus autorius...

O ką ji pati – Nerija Putinaitė siūlo? Sukritikavusi ne tik minėtus autorius, bet ir J. Basanavičių, V. Kudirką. Kliuvo nuo šios autorės ir Justinui Marcinkevičiui už jo dramas, anot jos, persmelktas „nostalgijos ir monotonijos“ (Ten pat: 154). Kliuvo net ir, rodos, aiškiam „Europos piliečiui“ Egidijui Vareikiui už jo *Dinozaurėjančių Europą...* Kitaip ir būti negali, kuriai Europos „vizija“ yra tokia pat neliečiama, neginčijama, kaip ir tikinčiajam Dievo įvaizdis, kurį aprašė... Mozė. Įsiskaitykime kad ir į paskutinius N. Putinaitės knygos puslapius ir nužerkime prasmės neturinčias, greičiau butaforines frazes apie modernumą, apie į vienį susilydžiusią Europą. Nereikia ir specialisto žvilgsnio: ji pasisako už kuo greitesnę lietuviškosios, ypač etninės tapatybės nykimą, o tai reiškia – ir pačios tautos ištirimą europinėje tapatybėje, suprantamoje kaip JAV modelis, kuriame net to kontinento autochtonai indėnai laikomi istoriniu „nesusipratimu“. Šiai autorei lieka nelabai suprantama kaip lietuviškumas galėtų derėti su vokiškumu, lenkiškumu, ispaniškumu, jau nekalbant apie baskų pastangas išsaugoti ir tęsti savąją tapatybę. Betgi Europa, jos tapatybė žavi būtent tuo, kad jos kultūra yra įvairiažiedė, anot prof. R. Grigo, atitinkanti pamatinį Visatos dėsnį – įvairovės išsaugojimą ir jos tęstinumą.

Prie šio „lietuviškosios diskusijos“ atvejo užsilaikėme gal kiek ilgėliau, negu priderėjo. Bet jis atveda prie įdomių minčių...

Mes, vyresniosios (nueinančios) kartos atstovai, su tam tikru nerimu stebime lietuviams, būtent lietuviams būdingą elgsenos bruožą – susipriešinimo siekį, jo eskalavimą. Kad ir aprašytasis atvejis. Dalis kūrybingo jaunimo, ignoruodama brandžiai kultūrai būdingus etikos principus, linkusi sumenkinti ne tik tai, kas vyresniųjų yra padaryta. Ne tai svarbu. Nuostolingiausia tautos

kultūrai tai, kad atsisakoma suvokti tą laiko dvasią (ar užsakymą), kuri pagimdė vyresniųjų paštangas ir darbų rezultatą – t. y. socialinį kontekstą. Atsisakoma ir kultūros tęstinumo tradicijos. Atsisakoma savos, t. y. tautinės, nacionalinės kultūros šaknų, kaip neužginčijamo imperatyvo. Nušlavus praeitį, pastatą bandoma statyti iš naujo. O galėtų būti kitaip. Galėtų būti kūrybiniai, neniekinant vyresniųjų įdirbio, perimama estafetė. Dabarties gimdomus elementus galima skleisti neignoruojuant, neniekinant kitų. Bet lietuvių tradicija yra tokia, kokią turime ir kuri skaldo, naikina juos kaip tautinį ir kaip nacijos vienetą.

Taip kalbama dar ir dėl tos priežasties, kad mūsų čia „užsipultos“ autorės knyga (beje, paženklinata Lietuvos tūkstantmečiui skirtų kūrinių ženklų ir, suprantama, finansiškai ir kitaip remta) turi dar ir šio straipsnio temai intriguojančią paantraštę – „Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.“. Tiesa, tą vizijų knygoje – ne kažin kas. Bet jeigu prabilome apie jaunuosius kolegas, tai ir baigsime šią „bylą“ pastebėdami, kad visi trys oficialūs N. Putinaitės knygos recenzentai: doc. dr. Loreta Anilionytė, dr. Naglis Kardelis ir doc. dr. Nerijus Šepetys priklauso būtent tai kartai, kuriai iš vyresniųjų („pavargusių“) uždedama arba perduodama atsakomybė, jeigu jau ne už lietuvių tautos tęstinumą, tai bent už nacionalinės valstybės integralumą, jos humanistinį kryptingumą. Bet vėlgi... Argi įmanoma tvari valstybė be istoriniais kultūriniais saitais susaistytos tautos, arba modernia kalba kalbant – politinės tautos, t. y. nacijos? Turime Europoje šveicarų, belgų? Bet čia greičiau išimtis, o ne taisyklė. Kodėl mūsų šalyje drąsiau kalbama apie socialinės patologijos reiškinius (netgi iš Seime organizuojamų konferencijų tribūnos)? Nors tų reiškinių gausėja ir mes su jais apsiprantame panašiai kaip su orų kaita... Kodėl kiekvieną mąstantį pilietį šiandien erzina vos ne visuotiniu tapęs visuomenės ir valstybės socialinių segmentų „nesusikalbėjimas“? Kodėl tie bruožai ne tik nacionaliniame, bei ir tarptautiniame lygyje jau vertinami kaip Europos kultūrinio peizažo pakraštyje (gal paraštėje) atsідūrusios mūsų, t. y. lietuvių, tapatybės bruožai?

EPILOGINĖS MINTYS

Panašių „kodėl?“ esama daugybė. Reikėtų patikslinti – gausėjanti daugybė. O atsakymai? Jų paieškos reikalavimai reikalauja ne tyrėjų „išsibarstymo“ ar susvetimėjimo, bet giminingo susitelkimo. Ne pozos, bet rimto, išmintingo kolektyvinio susitelkimo. Į tokį susimąstymą, pagal savo prigimtį, kaip tik ir turėtų orientuoti politinės sociologijos kryptis. Nes būtent čia matome galimybes akumuliuoti savyje ir situacijos, būklės analizę, ir įvairiomis kryptimis reiškiamos minties sintezę. Būtent įvairias nuomones jungiančią ir tokias pat įvairias išvalgas skatinančią sintezę. Žmonių istorinė atmintis, jeigu nėra jos palaikymo tradicijos, labai trumpa. Kas, pavyzdžiui, šiandien iš jaunosios kartos beprisimena tuos dešimtis tūkstančių jaunų vyrų ir netgi merginų, kurie organizuoti panašiai kaip reguliari armija: į apygardas, rinktines, į kuopas, būrius ir skyrius, su ginkluote pokario metais priešinosi okupantui ir žuvo už savo tėviškę, už Tėvynę – už savo tėvų ir protėvių tapatybę ir jos tęstinumą? Žmogus, jeigu jis dar nėra tapęs vartojimo ir karjeros vergu, turi turėti savo Tėvynę ir jam turi rūpėti jos likimas ne kaip savitiksliis dalykas, bet kaip pulsuojančios žmonijos gyvybingumo segmentas.

Globalizacija ėjo, eina ir eis ne tik jungdama ir įvairiausiomis galiomis apginkluodama pasaulį, bet ir bus lydima nepageidaujamų savo šešėlių palydovų, gimdančių vis naujas problemas. Kiekvienas, koks bebūtų pozityvus žingsnis ar laimėjimas reiškia kažko praradimą. Pusiausvyros paieška – nuolatinis sociologinės minties rūpestis. Tas rūpestis, su visa atsakomybe, liečia ir globalizacijos santykį su lokaline tapatybe, su nacionaline kultūra, su nacionalinės valstybės tvarumu ir to tvarumo tikslingumu (apie kurį kalba kad ir pirmojoje šio straipsnio dalyje cituoti autoriai). Jeigu tą „faktą“ pripažįstame, tai reiškia, kad privalu sa-

vikritiškiau pasižvalgyti ir po „savo kiemą“. Kodėl, pavyzdžiui, sociologams neinicijavus, kad šalies politikai, vietoj kreipinio „Lietuvos žmonės“, vartotų kitokį, prasmingesnį: „tėvynainiai“, „bendrapiliečiai“ ir pan.? Jau net nebedrįstame siūlyti tokio kreipinio kaip „lietuviai...“, kuris turėtų reikšti politinę naciją ir jos narius. Atsirastų šiltesnis tautos, visuomenės ir pačios valstybės ryšys. Tuo tarpu anas reiškia dar ir tai, kad Lietuva, kaip valstybė, nėra linkusi globalizacijos apsuptyje „bylinėtis“ už savąją tapatybę, padedančią jai pačiai tvarkytis „savo kieme“, taip pat ir „svetur“ save oriai reprezentuoti.

Kalbame apie rezervus, kurie egzistuoja, ir kalbame apie jų „įvedimo“ būtinybę. Apie tą būtinybę, kurią šiandien kelia pasaulio mąstytojai. Būtent tokią galimybę savo taikliomis metaforomis – veikalų pavadinimais – yra įvardiję: G. Sorosas – „Pasaulio kapitalizmo krizė“, Z. Brzezinski – „Nebevaldomas pasaulis“, H. Kurnizky – „Necivilizuota civilizacija“ ir kiti.

Gauta 2008 01 16
Priimta 2008 02 15

Literatūra

1. Castells, M. 2006. *Tapatumo galia*. Poligrafija ir informatika, 25.
2. Donskis, L. 2006. *Tapatybė: savęs klasifikavimas ar pasiekimas?* www.omni.lt, žiūrėta 2006-06-12.
3. Etzioni, A. 1993. *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda*. New York: Crown.
4. Gray, J. 2006. *Apgaulinga viltis. Globalaus kapitalizmo iliuzija*. Mintis: ALK, 286.
5. Grigas, R. 2002. „Lietuvos civilizacijos galios praityje ir dabar“, in *Lietuvių tauta ir pasaulis*. Kaunas. T. IV.
6. Gudavičius, E. 1999. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: LRSL, 471.
7. Held, D.; McGrew, A.; Goldblatt, D.; Perraton, J. 2002. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 470.
8. Laurėnas, V. 2001. *Normalios politikos genezės atvejis. Lietuvos politinės sociologijos studija*. Klaipėda: KU leidykla, 35.
9. Lévi-Strauss, C. 1992. *Rasė ir istorija*. Vilnius: Mintis.
10. Martinkus, V. 2007. „Ar menas tebėra mūsų dorovinio tautinio tapatumo sargas?“, in *Socialinė atskirtis ir kultūra*. Vilnius: Kultūra, 128.
11. Putinaitė, N. 2004. *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, Vilnius: Aidai.
12. Stoškus, K. 2007. „Socialinės politologijos proveržis Lietuvoje. Socialinė atskirtis ir kultūra“, *Kultūra*, 20.
13. Tomlinson, J. 2002. *Civilizacija ir kultūra*. Mintis: ALK, 211.

VLADAS SENKUS

The challenge of today's world to local (national) identity: a search for an answer

Summary

The article focuses on one of the identity variants – local, national identity. The main thought is developed through its relation with globalization. According to well known authors of the world, the perspective of national state is grounded as a precondition to limit the negative consequences of the global market. Lithuanian authors evaluate the relationship between globalization and Lithuanian identity critically and present the outline of the Lithuanian reality. The author concentrates on the role of political sociology and the nature of scientific discussion. The case of unacceptable discussion in the development of sociological thought in Lithuania is discussed separately. The reserves are mentioned, which will have a positive influence on strengthening the relations of globalization and local identity.

Key words: globalization, civilization, local (national) identity, political sociology, scientific discussion